

Др Драган Л. Милин

„АПОДИКТИЧКО“ И „КАЗУИСТИЧКО“ ПРАВО У СТАРОМ ЗАВЕТУ

Откриће Хамурабијевог законика представљало је велики стимуланс за проучавање старооријенталног и старозаветног права. Написане су бројне књиге и расправе о њиховом међусобном односу. Када су се резултати тих испитивања средили, екстремна вавилонистичка и панвавилонистичка схватања одбацила, настао је застој у проучавању старозаветног права. Тада је Албрехт Алт дао нови снажни импулс за проучавање ове области. С правом се може рећи да су „за студију старозаветног права појмови Херман Гункел и Албрехт Алт исто што и Куенен и Велхаузен за литерарно-критички метод.“¹

У свом капиталном делу „Die Ursprünge des israelitischen Rechts“ године 1934. Алт је предложио велику поделу старозаветног права, како по постанку, тако и по карактеру, на две области, које је он назвао „казуистичко“ и „аподиктичко“ право. Његови следбеници су предложили и термине „хипотетичко“ и „категоричко“ право.² Та подела није сасвим била нова, али је Алт дубље и доследније разрадио ту поделу. Пре њега је Антон Јирку сматрао да у Старом завету постоје два стила закона, које је он назвао „ако неко“ и „ти мораш“,³ а први је ту поделу извршио Бенч.⁴ Исто то су, како наводи Алт, сматрали Јепсен и Моргенштерн.⁵

Алт и његове присталице су дали овакве карактеристике ове две правне врсте:

а) „Казуистичко“ право

„Казуистичко“ право се одликује објективним, мирним стилем и говором у трећем лицу јединине . . . Одредбе почињу у три облика: „ки“ (ако), „иш ки“, „адам ки“, „нефеш ки“ (ако неко) и „иш ашер“ (човек који).⁶ Главни правни случај почиње са „ки“ (ако, у случају), а де-

¹ E. Gerstenberger, Wesen und Herkunft des »Apodiktischen Rechts«, Neukirchen 1965, 3.

² W. Harrington, Uvod u Stari zavjet, Zagreb 1977, 160—161.

³ A. Jirku, Das weltliche Recht im Alten Testament, 1927, 22—23.

⁴ Baentsch, Das Deuteronomium, 1894, 27.

⁵ A. Alt, Die Ursprünge des israelitischen Rechts, Leipzig, 1934, 7.

⁶ Chr. Feucht, Untersuchungen zum Heiligkeitsgesetz, Berlin 1964, 23. улог.
A. Alt, о.с. 13.

таљи или варијанте са „им“ (али ако).⁷ Навешћемо три типична примера оваквих казуистичких одредби: „Ко удари роба својега или робинју штапом тако да му умре под руком, да је крив; али ако преживи дан или два, да није крив, јер је његов новац“ (Изд 21, 20—21). „Кад се сваде људи, па који од њих удари трудну жену тако да изађе из ње дијете, али се не догоди смрт, да плати глобу колико муж женин рече, а да плати преко судија; ако ли се догоди смрт тада ћеш узети живот за живот“ (Изд 21, 22—23). „Ако во убоде човјека или жену те умре, да се во заспе камењем и да се не једе месо од њега, а господар од вола да није крив. Али ако је во прије био бодач и господар његов знао за то па га није чувао, те убије човјека или жену, во да се заспе камењем и господар његов да се погуби“ (Изд 21, 28—29). Значи, прецизиран је и преступ и одговарајућа казна. Садржај „казуистичког“ права обухвата законе о ропству, убиству, телесним повредама, оштећењу стоке и њиве и брачно право.

Док Алт сматра, као што ће више бити речи касније, да је „аподиктичко“ право оригинална јеврејска творевина, за „казуистичко“ право сматра да су га Јевреји преузели од осталих старооријенталних законодавстава, пре свега хананског.⁸ Формалне и садржајне сличности сигурно постоје. Тако се казуистичке одредбе налазе још и у мало сачуваним параграфима Ур-Намуа, у законцима Липит-Иштара и оног из Ешнуне. Скоро сви параграфи Хамурабијевог законика, а такође и средњеасирских и хетских закона су у казуистичкој форми. Пример за исте случајеве налазимо у Изд 21, 28—32, параграфима 54 и даље законика из Ешнуне и параграфима 250 и даље Хамурабијевог законика.⁹ Из Египта имамо само један сличан текст, а то је едикт краља Хоремхеба (1345—1318), али Зајлд сматра, како наводи Лидке,¹⁰ да су сви египатски закони били у казуистичкој форми.

По питању постанка, Менденхал сматра да „казуистичко“ право потиче из два извора: литерарне или усмене предаје и судске праксе.¹¹

Још једна битна особина „казуистичког“ права би била његова одвојеност од религије. Док „аподиктичко“ право износи религијске и моралне идеје, „казуистичко“ разрађује најчешће профане имовинске, кривичне и породичне проблеме. Иста таква одвојеност религије и права била је и у Вавилону.¹² Ту је заиста Алт направио грешку, јер је и „аподиктичко“ и „казуистичко“ право повезао са култом.¹³

Најстарији казуистички правни изрази у Старом завету су у првом делу тзв. Књиге савеза (Bundesbuch). Они имају паралеле у осталим старооријенталним законима, као што је већ наведено. Сви

⁷ J. Weismann, Talion und öffentliche Strafe im Mosaischen Rechte, Darmstadt 1972, 343. Упор. А. Алт, о.с. 14.

⁸ А. Алт, о.с. 33.

⁹ G. Liedke, Gestalt und Bezeichnung alttestamentlicher Rechtssätze, Neukirchen 1971, 26.

¹⁰ Ib. 28.

¹¹ G. Mendenhall, Recht und Bund in Israel und dem Alten Vordern Orient, Zürich 1960, 10.

¹² K. Rabast, Das apodiktische Recht im Deuteronomium und im Heiligkeitsgesetz, Berlin 1949, 5.

¹³ Mc. Carthy, Der Gottesbund im Alten Testament, Stuttgart 1967, 36.

се слажу да ти делови потичу пре јеврејских царева, а Моргенштерн сматра како наводи Лидке,¹⁴ да су још старији. По својој разгранатости, „казуистичко“ право је компликованије од „аподиктичког“.¹⁵

б) „Аподиктичко“ право

Ова друга група одредби се одликује кратком, сугестивном формом у другом лицу јединине, или ређе, у другом лицу множине. Овде се не одређује казна и не разматрају варијанте. Ту је Бог ауторитет и одредбе су обавезне за све. Значи, не треба радити нешто и не треба питати ни зашто, ни шта ће бити ако се та заповест преступи. Пример за то су скоро све заповести Декалога. Аподиктичке одредбе су најчешће у виду забране. То значи да је срж заповести негиран глагол. У погледу форме примећује се да се забране не дају у облику „ал“ са јусивом, него много јаче „ло“ са глаголом у имперфекту („ло тирцах, ло тинаф, ло тигнов“ — не убиј, не чини прељубе, не кради).¹⁶ Наиме, јеврејски глагол у имперфекту показује да радња има продужено значење, значи, негирани глагол важи заувек, док би императив означавао тренутак, да се нешто не ради само у моменту док се та забрана говори.¹⁷

Алт је „аподиктичким“ правом назвао три групе закона: Декалог (Иза 20, 3—17), „смртне грехове“ у Левитској књизи од 17. до 26. главе, пре свега у тзв. Закону светости (Heiligkeitsetz), где је пропратна формула „мот јумат“ — смрћу да умре, и „проклетствима“ (Понз 27. гл.) са почетним изразом „арур“ — проклет.¹⁸ У ове две последње врсте среће се понекад и „он-стил“.

Већ је поменуто да је „аподиктичко“ право Алт сматрао оригиналним јеврејским и тврдио је да су га у живот спроводиле „мале судије“¹⁹ Такође се истицао сакрални карактер „аподиктичког“ права. Сматра се да су свештеници читали народу одељке у време празника. Народ је одговарао „амин“ на проклињања (Понз 27. гл.), а на „мот јумат“ (Лев 20. гл.) одговара „крв његова на њега“.²⁰ Карактеристично је да постоји само један глагол „барах“ — благословити, док глагол проклетити има више синонима: осим „арур“, постоје „ала“, „наар“, „заам“, „наав“, „накав“ и „калал“.²¹

Карактер аподиктичких збирки је јавистички у религијском погледу и национално јеврејски у политичком смислу.²²

Примећује се да се ове збирке обично састоје из 10—12 чланова, а такође и да су метрички уобличене.²³

¹⁴ G. Liedke, о. с. 29. Упор. А. Alt, о. с. 51.

¹⁵ M. Noth, Das zweite Buch Mose, Göttingen 1973, 141.

¹⁶ K. Rabast, о. с. 34.

¹⁷ H. Schüngel-Straumann, Der Dekalog — Gottes Gebote?, Stuttgart 1973, 20—21.

¹⁸ A. Alt, о. с. 320.

¹⁹ J. J. Stamm, Der Dekalog im Lichte der neueren Forschung, Bern 1958, 26.

²⁰ K. Rabast, о. с. 39.

²¹ W. Schottroff, Der altisraelitische Fluchspruch, WMANT 30, Neukirchen 1969, 9.

²² Ib. 48.

²³ Ib. 47.

Око „мот јумат“ и „арур“ збирки су нарочито подељена мишљења, да ли могу да се сматрају „аподиктичким“, пошто су у облику партиципних и релативних реченица. Такве реченице се налазе у две врсте старооријенталних правних текстова: а) У правним збиркама, акадски „авилум ша“ (човек који), законнику из Ешнуне у параграфима 12, 13, 19, 51 и 52, средњеасирским параграфима 3, 40, 41, 47 и хетским 48, 50, 51, 52, 185 и 186. У законнику из Ешнуне је параграф 35 у партиципној форми.

б) У едиктима и правним изворима, на пример у едикту краља Аммисадука из Вавилона су 12 од 20 сачуваних параграфа у облику релативних реченица. Такође се иста форма налази и у хетским краљевским наредбама и асирским дворским и харемским наредбама, као и у текстовима из градова Угарит и Нузи.²⁴ Те партиципне и релативне реченице веома су старе и иду заједно. Кох сматра, како наводи Лидке,²⁵ да се релативне реченице јављају тамо где је партиципна конструкција у јеврејском језику тешка. Такође Лидке наводи²⁶ да Хенчке сматра да се у старооријенталним списима прво јавља аподиктички изражен едикт, а да се касније казуистички разрађује. Ауторитет је или краљ (хетски, асирски, угарски), или отац породице као у Нузију. У Старом завету је ауторитет сам Бог.

И у Старом завету се казуистичке и аподиктичке одредбе комплетирају. На пример, Лев 24, 16. је аподиктички изражено, а Лев 24, 1 17. и 19. то казуистички разрађују. Ти спојеви су, на пример, у одељцима: Лев 11, 31—36; 39—40 (аподиктички) и Лев 13, 37—39 (казуистички), Лев 13, 45. и даље (аподиктички) и Лев 13, 2—58 (казуистички), Бро 9, 13 (аподиктички) и Бро 9, 10—12 (казуистички), Бро 5, 9—10 (аподиктички) и Бро 5, 6—8 (казуистички).²⁷

Критика Алтове поделе

Ова Алтова подела била је у почетку прихваћена, делимично или потпуно, од великог броја научника. Најпознатији су били Герхард фон Рад, Мартин Нот, Кристијан Фојхт и други. Интересантно је да је и део римокатоличких теолога прихватио ову поделу, чиме се, значи, одрекао класичног схватања о монолитности Мојсијевог законодавства, па самим тим и Петокњижја. До тога је дошло после енциклике папе Пија XII „*Divino afflante Spiritu*“ 1943. године, којом се признају „историјске врсте“ књига Светог писма. Наиме, у енциклици се захтева проучавање „литерарних врста“, како историјских текстова, тако и поучних и законских текстова у Светом писму. То је омогућило већу слободу римокатоличким теолозима, тако да је сигурно уследила и правилнија егзегеза.²⁸ У последње време римокатолички теолози, на пример Мак Кензи, покушавају да „казуистичко“ право повежу са Мојсијем, или чак Аврамом. По Мак Кенезију је, како на-

²⁴ G. Liedke, о. с. 115.

²⁵ Ib. 116.

²⁶ Ib. 126.

²⁷ Ib. 142.

²⁸ Chr. Feucht, о. с. 76.

води Фојхт,²⁹ 24. глава Књиге Исуса Навина доказ уједињења племена из Египта и Ханана, којом приликом су задржали своје законе. Казел, напротив, сматра, како наводи Фојхт,³⁰ да се Мојсије пред крај живота сетио младости у Египту, када је учио хетске и Хамурабијеве законе. Међутим, Фојхт се слаже са мишљењем Корнфелда да су то само претпоставке.³¹

Прихваћена Алтова подела старозаветног права на „аподиктичко“ и „казуистичко“, тек у току прошле деценије озбиљно је уздрмана. Више младих научника су увидели, упоређујући старозаветне и старороријенталне и египатске правне текстове, да Алтова подела и карактеристика старозаветног права није оправдана. Главни противници Алтових поставки су: Герстенбергер, Гример, Ландсбергер, Рапапорт, Рабаст, Мак Кензи, Менденхал, Шмекел, Хајнман, Нилзен, Килијан, Гезе, Фојсхам, Гевец, Ревентлов, Вилјамс, Форер, Хенчке и други.³²

Алт је поставио три питања која су битна за ову област:

1. Има ли више правних извора у Петокњижју и како могу да се разграниче?

2. Постоји ли израиљско право и у чему се разликује од осталог старооријенталног права?

3. Постоје ли правни извори који су на неки начин култски значајни?

Алт је потврдно одговорио на сва три питања, а његова подела и карактеристике старозаветног права су већ биле изложене.

Међутим, противници ове поделе постављају бројна питања и примедбе од којих ће најважније бити изложене.

Фриц Штолиц поставља следећа четири питања:

1. Могу ли се све три групе „аподиктичког“ права сврстати у једну целину?

Аутор сматра да су разлике толике, да се не могу сматрати једном целином.

2. Каква је веза аподиктичких одредби са Божјом вољом?

Ф. Штолиц сматра да је нешто било познато и пре синајског законодавства и да ту не може да се да егзактан одговор.

3. Да ли је „аподиктичко“ право заиста оригинална израиљска творевина, као што је Алт мислио?

Новија упоређења показују да аподиктике има и код других народа и то у старијим списима него што су јеврејски.³⁴

4. Да ли је „аподиктика“ право или морал?

Још Ротштајн је сматрао да су одредбе, које је касније Алт назвао аподиктичким, више морал него право.³⁵ Наиме, једна од главних особина законика су управо санкције, којих у „аподиктичком“ праву нема.

²⁹ *Ib.* 97.

³⁰ *Ib.* *ib.*

³¹ *Ib.* *ib.*

³² H. Schulz, *Das Toderschiet im Alten Testament*, Berlin 1969, 1.

³³ F. Stolz, *Das Alte Testament*, Gütersloh 1974, 78.

³⁴ *Lexikon für Theologie und Kirche* IV Band, Freiburg im Br. 1960, 815.

³⁵ J. W. Rothstein, *Moses und das Gesetz* I/II, Berlin 1911, 19.

Још неки аутори аподиктику не сматрају правом. Г. Форер сматра да је бољи назив „животне формулације аподиктички изражене“, него „аподиктичко“ право.³⁶ Герстенбергер сматра, како наводи Макарти,³⁷ да је „аподиктичко“ право уствари настало из мудрих изрека обичајног и породичног живота, а ако би се морало назвати правом, боље би било назвати га „прохибиционим“ правом, због његових негативних одредби.³⁸ Такође, Ф. Вагнер сматра да је аподиктика опомена и да иде испред права.³⁹

Сада се многи аутори не слажу ни са карактеристикама „казуистичког“ и „аподиктичког“ права. Тако на пример, Х. Гриме се не слаже да је заједничко за „казуистичко“ право оно „ако“. Са „ако“ почињу и Закон XII таблице и старо германско право, па их нико не пореди са Мојсијевим или Хамурабијевим законима.⁴⁰

Такође се сматра да је немогуће развојити „аподиктичко“ и „казуистичко“ право.⁴¹ Фојхт наводи да је Корнфелд у законику из Ешнуне нашао 10 аподиктичких одредби, што значи да су и у осталим законодавствима помешане аподиктичке и казуистичке одредбе.⁴² Ф. Вагнер сматра да у старозаветном законодавству постоји само један извор и да би Алтову поделу требало одбацити.⁴³ На неким местима у Старом завету су казуистичке и аподиктичке одредбе такорећи испреплетене, на пример у „смртним греховима“ (Лев 21, 12—18).⁴⁴ Такође ни аподиктички делови Изд 21, 12. и 15. и „сихемска проклињања“ (Понз 17, 16) нису само аподиктичког карактера.⁴⁵

Нарочито су интересантна најновија открића и упоређивања старозаветних аподиктичких и казуистичких правних одредби са другим старооријенталним правним текстовима. Р. Килијан је нарочито значајна открића уочио у староегипатским текстовима. Слична форма у Египту потиче из око 2000. године у текстовима о лишавању права.⁴⁶ а има и аподиктички изражених одредби.⁴⁷ Директне паралеле са Старим заветом се налазе у Књизи мудрости Аменемпеа о лажним мерама (упор. Понз 25, 13—16; Ам 16. гл.) и померању граница (Понз 19, 14; Ам 6. гл.).⁴⁸ Такође група текстова која на основу писма и текста потиче са краја 11. династије, што значи око 2000 године, проклаиње непријатеље у сличној форми као „арур“ и „мот јумат“ одељци

³⁶ G. Fohrer, Das sogenannte apodiktisch formulierte Recht und der Dekalog, KuD 11 (1965), 73.

³⁷ Mc Carthy, о.с. 36.

³⁸ H. Schulz, о.с. 188.

³⁹ V. Wagner, Rechtssätze in gebundener Sprache und Rechtssätzreihen im israelitischen Recht, Berlin 1972, 52.

⁴⁰ H. Grimme, о.с. 36.

⁴¹ E. Gerstenberger, о.с. 23.

⁴² Chr. Feucht, о.с. 118.

⁴³ V. Wagner, о.с. 111.

⁴⁴ M. Noth, о.с. 145.

⁴⁵ R. Kilian, Literarkritische und formgeschichtliche Untersuchung des Heiligkeitsgesetzes, Bonn 1963, 1. упор. K. Koch, Was ist Formgeschichte?, Neukirchen 1974, 11.

⁴⁶ R. Kilian, о.с. 1.

⁴⁷ Ib. 2.

⁴⁸ G. von Rad, Das fünfte Buch Mose, Göttingen 1964, 12.

из Старог завета.⁴⁹ Али такви текстови заиста нису правни, строго узевши, јер су казне „арур“ и „мот јумат“ прилично неодређене.⁵⁰ Наиме, не може правник да каже за неки преступ да прекршилац буде кажњен проклетством. То би пре могао да учини култни поглавар.

Аподиктичке одредбе се срећу и у „Поучкама Оншешонка“, где се много пута каже „м-ир“ (не чини).⁵¹ Такође су интересантне и сличности у аподиктички израженим моралним нормама са једног хијератски написаног остракона из времена Рамзеса II, који је првобитно имао два декалога. Свако правило почиње са „чини“ и „не чин“ и заузима по један ред на остракону.⁵² Исто тако налазе се и у декрету Хоремхеба два закона у аподиктичкој форми.⁵³

Једна разлика између аподиктичких одредаби у Старом завету и из египатских текстова се ипак мора признати, а то је да је ауторитет у Старом завету Бог, док је у поучној египатској литератури неки човек, најчешће учитељ.⁵⁴

Осим Килијана, паралеле између Старог завета и староегипатских текстова су приметили Казел и Герстенбергер. И у законодавствима других народа су нађене аподиктичке одредбе. Хајнеман је то уочио у хетским уговорима, а Герстенбергер у сумерским и у асиро-вавилонским текстовима.⁵⁵ Из Вавилона су нарочито познати „проклињачки текстови“ — шурпу т. II.⁵⁶

Због свега тога Герстенбергер сматра, како наводи Шингел-Штрауман, да аподиктичке одредбе потичу из обичајног права и да се ту крију патријархална схватања, а не државни или култни ауторитет.⁵⁷

Наведене примедбе: да ли је „аподиктичко“ право уопште право, немогућност доследне поделе на аподиктичке и казуистичке одредбе, постојање и једних и других и у законодавствима других народа, учиниле су да Алтова подела, која је дала доста подстицаја за проучавање старозаветног и старооријенталног права, ипак остаје само један интересантан покушај у тумачењу настанка, поделе и природе старозаветног права.

⁴⁹ R. Kilian, Apodiktisches und kasuistisches Recht im Licht ägyptischer Parallelen, BZ 7 (1963), 189.

⁵⁰ Ib. 192.

⁵¹ Ib. 195.

⁵² Ib. 196.

⁵³ Ib. 199.

⁵⁴ Ib. 197. упор. W. F. Albright, Von der Steinzeit zum Christentum, Bern 1949, 268.

⁵⁵ H. Schüngel—Straumann, o.c. 20.

⁵⁶ R. Kilian, Apodiktisches ..., 201.

⁵⁷ H. Schüngel—Straumann, o.c. 20.

Резюме

Др Драган Милин

„АПОДИКТИЧЕСКОЕ“ И „КАЗУИСТИЧЕСКОЕ“ ПРАВО В ВЕТХОМ ЗАВЕТЕ

Большой научный вклад для изучения ветхозаветного и древневосточного права сделал А. Алт своей книгой „*Die Ursprünge des israelitischen Rechts*“, 1934. года. Алт считал что в Ветхом Завете существуют два вида законов, как по признаку их становления так и по существу их характера. Он эти два вида назвал: „казуистическим“ и „аподиктическим“ правами. „Казуистическое“ право, думает Алт, Евреи приняли от соседних народов, „аподиктическое“ же является исконным оригинальным еврейским правом. Алт и его единомышленники выпукло описали разнообразие этих двух видов права.

Но новейшие исследования показали что тезисы Алта являются шаткими. В этой статье автор соглашается с самими важными критиками: вряд ли „аподиктическое“ право вообще является правом; вряд ли возможна выдержанность в разделении правовых форм на аподиктические и казуистические, и вряд ли они существуют в законодательствах других народов.

Таким образом, теория Алта осталась только интересной попыткой в истолковании возникновения, разветвления и сущности ветхозаветного права.

Zusammenfassung

Dr. Dragan Milin

DAS »APODIKTISCHE« UND DAS »KASUISTISCHE« RECHT IM ALTEN TESTAMENT

Der starke Ansporn für die Forschung des alttestamentlichen und des altorientalischen Rechts wurde von A. Alt durch sein Buch »Die Ursprünge des israelitischen Rechts« im Jahre 1934 gegeben. Alt war der Meinung, dass es im Alten Testament zwei Arten vom Recht gibt. sowohl nach der Entstehung wie auch nach dem Charakter, welche er als »kasuistisches« and »apodiktisches« Recht kennzeichnete. Seines

Erachtens haben die Hebräer das »kasuistische« Recht von den benachbarten Völkern angenommen, und das »apodiktische« Recht sei das originelle hebräische Recht. Alt und seine Anhänger haben für beide Rechts die Hauptcharakteristika entworfen.

Die neuesten Forschungen bestätigen aber die Thesen von Alt nicht. In diesem Artikel ist der Verfasser mit den Haupteinwendungen einverstanden, ob das »apodiktische« Recht überhaupt das Recht ist, die Unmöglichkeit einer buchstäblichen Teilung zwischen apodiktischer und kasuistischer Bestimmung und das Bestehen beider in der Gesetzgebung anderer Völker.

In dieser Weise ist Alts Trennung nur ein interessanter Versuch in der Interpretation der Entstehung, Teilung und Natur des alttestamentlichen Rechts geblieben.